

TOMASZ TYBURCY
Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych
w Warszawie

 <https://orcid.org/0000-0001-8549-6460>

Powodowanie trwałego niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób jako warunek orzeczenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności (art. 77 § 4 k.k.)

Causing a permanent danger to the life, health, liberty or sexual freedom of others as a condition for the imposition of a life imprisonment without parole (Article 77 § 4 of the Criminal Code)

Abstract: The Act of 7 July 2022 amending the Act – Criminal Code and certain other acts implemented the possibility of the imposition of irreducible deprivation of liberty for life by the court, with prohibition from conditional release (Article 77 § 3 and 4 of the Criminal Code). The legislator has provided the grounds for non-obligatory imposing this penalty. The first one (Article 77 § 3 of the Criminal Code) is based on formal grounds, such as: a previous valid sentence for a specific type of crime (against life and health, liberty, sexual freedom, public security or a public security of a terrorist character) to the penalty of deprivation of liberty for life or the penalty of deprivation of liberty for no less than 20 years. The second one (Article 77 § 4 of the Criminal Code) includes perpetrator's remaining at large will cause a permanent danger to the life, health, freedom or sexual freedom of others. The article presents an interpretation of the prerequisites for the application of Article 77 § 4 of the Criminal Code, indicates which sentencing directives should be prioritised by the court deciding on sentencing with the application of the provision in question, and analyses the possibility of applying Article 77 § 4 of the Criminal Code by a court adjudicating a joint sentence.

Keywords: penalty of deprivation of liberty for life, irreducible deprivation of liberty for life, conditional release, the prohibition of conditional release

1. Wstęp

Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹ wprowadziła do Kodeksu karnego² możliwość wymierzenia przez sąd kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, czyli z zakazem warunkowego przedterminowego zwolnienia (art. 77 § 3 i 4 k.k.), co stanowi *novum* w polskim prawie karnym i jest generalnie krytykowane przez środowisko prawnicze. Do nazywania tej kary nie należy używać pojęcia „bezwzględne dożywotnie pozbawienie wolności”³. Każda kara dożywotniego pozbawienia wolności ma charakter bezwzględny, ponieważ nie można warunkowo zawiesić jej wykonania. Właściwym określeniem analizowanej sankcji jest natomiast „nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności”, gdyż tę nazwę stosuje się powszechnie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) w odniesieniu do kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe zwolnienie. Stanowi ona przejaw nieludzkiego lub poniżającego karania, o którym mowa w art. 3 Europejskiej konwencji praw człowieka⁴.

Nie ulega wątpliwości, że przepisy art. 77 § 3 i 4 k.k. naruszają art. 3 EKPC. Kara wymierzona na ich podstawie będzie miała bowiem charakter nieredukowalny, mimo że będzie mogła zostać skrócona na mocy ułaskawienia przez Prezydenta RP. W orzecznictwie ETPC przyjmuje się, że możliwość zastosowania prawa łaski nie zależy od oceny, czy dalsze przebywanie w zakładzie karnym skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności jest uzasadnione względami penologicznymi, ponadto w prawie krajowym nie określono konkretnych kryteriów (warunków), którymi Prezydent RP musi się kierować, stosując prawo łaski, ani nie zobowiązano go do ujawnienia powodów, dla których skorzystał (lub nie) z tego prawa⁵. Instytucja ułaskawienia przewidziana w polskim prawie

¹ Dz.U. 2022, poz. 2600. Większość jej przepisów, w tym art. 77 § 3 i 4 k.k., wejdzie w życie 1 października 2023 r.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1138 [dalej: k.k.].

³ Tak, błędnie, np. J. Kluzka: *Kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*. „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 1, s. 21 i nn.

⁴ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284 [dalej: EKPC].

⁵ Szerzej na temat niezgodności omawianych tutaj przepisów z art. 3 EKPC – zob. W. Hermeliński, B. Nita-Świątłowska: *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*. „Palestra” 2018, nr 10, s. 21–29 [wraz

nie nadaje więc charakteru redukowalnego karze orzeczonej na podstawie omawianych przepisów.

Po wejściu w życie wspomnianej ustawy (tj. 1 października 2023 r.) kara nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności będzie mogła być wymierzana za niektóre przestępstwa zgrupowane w rozdziale XVI k.k. (*Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*) i w rozdziale XVII k.k. (*Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*)⁶, za zbrodnie zabójstwa (art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.), za umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu z następstwem śmiertelnym (art. 156 § 3 k.k.) oraz za wprowadzone nowelizacją niektóre nowe typy kwalifikowane zgwałceń⁷.

Ustawodawca przewidział dwie podstawy do fakultatywnego orzeczenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Pierwsza z nich (art. 77 § 3 k.k.) opiera się na przesłankach formalnych, tj. uprzednim prawomocnym skazaniu za określony rodzaj przestępstwa (przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub o charakterze terrorystycznym) na karę dożywotniego pozbawienia wolności lub karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat.

Natomiast drugą podstawę (art. 77 § 4 k.k.) – będącą tematem niniejszego artykułu – stanowi warunek materialny, tj. stwierdzenie, że pozostawanie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób. Podstawa ta nie ma charakteru recydywy jurydycznej (w przeciwieństwie do art. 77 § 3 k.k.) i będzie mogła być stosowana również wobec osób, które popełniły przestępstwo po raz pierwszy.

z powołanym tam orzecznictwem ETPC]; Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, *Opinia z 29 października 2021 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r.* [wraz z powołanymi tam wyrokami ETPC]. Źródło: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej: <https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-29-pazdziernika-2021-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud-281-z-dnia-16-wrzesnia-2021-r> [dostęp: 20.05.2023].

⁶ Nie będą one tu analizowane ze względu na objętość niniejszego artykułu, jak również ze względu na brak skazań za takie przestępstwa w praktyce.

⁷ Art. 197 § 4 k.k.: „Jeżeli sprawca dopuszcza się zgwałcenia wobec małoletniego poniżej lat 15 lub sprawca czynu określonego w § 1–3 działa ze szczególnym okrucieństwem lub następstwem tego czynu jest ciężki uszczerbek na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności”. Art. 197 § 5 k.k.: „Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1–4 jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności”.

W przepisie art. 77 § 4 k.k. występuje katalog trzech determinantów, które łącznie mają przesądzać, że pozostawanie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób, co stwarza możliwość orzeczenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Należą do nich elementy związane bezpośrednio z czynem (charakter czynu i jego okoliczności), które wyznaczają stopień jego społecznej szkodliwości, a także okoliczności niezwiązane bezpośrednio z czynem (właściwości osobiste sprawcy), które nie wpływają na stopień jego bezprawia.

Niniejszy artykuł ma na celu wykładnię przesłanek zastosowania art. 77 § 4 k.k., wskazanie, które dyrektywy wymiaru kary powinny być priorytetowo brane pod uwagę przez sąd podejmujący decyzję o skazaniu na jego podstawie, oraz analizę możliwości zastosowania tego przepisu przez sąd orzekający karę łączną.

2. Charakter czynu

Charakter czynu oznacza, o jaki typ czynu zabronionego chodzi, a więc czy jest to typ podstawowy zabójstwa, typ kwalifikowany spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu z następstwem śmiertelnym (art. 156 § 3 k.k.) czy też typ kwalifikowany zgwałcenia (art. 197 § 4 lub 5 k.k.). Przepęstwa zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności można hierarchizować według abstrakcyjnego stopnia ich bezprawia, co będzie uwzględniane przy podejmowaniu decyzji o wymierzeniu tej kary bez możliwości warunkowego zwolnienia. Wydaje się, że w przypadku tożsamości form stadialnych i postaci zamiaru hierarchia będzie następująca (od najwyższego stopnia abstrakcyjnego bezprawia przestępstw): art. 148 § 2 i 3 k.k., art. 148 § 1 k.k., art. 197 § 5 k.k. oraz – na tym samym poziomie – art. 197 § 4 k.k. i art. 156 § 3 k.k.

Nie jest natomiast wykluczone, że społeczna szkodliwość konkretnych czynów zabronionych będzie inna (zwłaszcza jeżeli sprawca wypełni więcej niż jedno znamię kwalifikujące), np. zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem małoletniego poniżej lat 15 z następstwem śmiertelnym może zostać uznane za bardziej szkodliwe społecznie niż np. zabójstwo w zamiarze ewentualnym. Typ czynu zabronionego, którego znamiona wypełni sprawca, może zatem w świetle omawianej regulacji wpływać na to, że jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób, np. z uwagi na wartość dobra atakowanego poprzez taki czyn (życie – art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.; wolność seksualna, zdrowie – art. 197 § 4 k.k.).

Na charakter czynu składają się jego znamiona przedmiotowe oraz podmiotowe. W przypadku zbrodni zabójstwa w kontekście art. 77 § 4 k.k. będą to przede wszystkim przedmiotowe okoliczności kwalifikujące (np. szczególne okrucieństwo, związek zabójstwa z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, użycie materiałów wybuchowych, zabójstwo jednym czynem więcej niż jednej osoby, zabójstwo funkcjonariusza publicznego popełnione podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi bądź ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego) oraz podmiotowe okoliczności kwalifikujące (motywacja zasługująca na szczególne potępienie). Na charakter czynu będą wpływać obciążająco również realizacja więcej niż jednego znamienia kwalifikującego zabójstwa i charakter takiego znamienia. Natomiast łagodzący wpływ będzie miała realizacja znamienia typu uprzywilejowanego zabójstwa (np. dzieciobójstwa – art. 150 k.k.), co w razie zbiegu z przepisami art. 148 § 2 lub 3 k.k. powinno wykluczać już nawet wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności. Nie będzie z kolei decydować o charakterze czynu popełnienie zbrodni zabójstwa przez osobę uprzednio prawomocnie skazaną za zabójstwo (art. 148 § 3 k.k. *in medio*), gdyż jest to okoliczność dotycząca sprawcy, a nie związana bezpośrednio z czynem. Będzie ona mogła jednak zostać uwzględniona jako inny z determinantów zastosowania art. 77 § 4 k.k., tj. właściwość osobista sprawcy.

W przypadku zbrodni zgwałcenia o charakterze czynu niewątpliwie będzie rozstrzygać również to, ile znamion kwalifikujących zrealizował sprawca. Dla przykładu możliwe jest wypełnienie wszystkich trzech znamion (odmian) typów kwalifikowanych zgwałcenia, o których mowa w art. 197 § 4 k.k. oraz w art. 197 § 5 k.k. Liczba i charakter takich znamion kwalifikujących mogą więc przemawiać za wymierzeniem kary z zastosowaniem omawianego przepisu.

Charakter czynu w rozumieniu art. 77 § 4 k.k. dotyczy znamion nie tylko przestępstwa zagrożonego karą dożywotniego pozbawienia wolności, lecz także czynów zabronionych kwalifikowanych z nim kumulatywnie (np. zgwałcenia ze szczególnym okrucieństwem w zbiegu z art. 156 § 1 k.k.). Ponadto będzie on wyznaczany przez postać zamiaru w odniesieniu do przepisu (np. art. 156 § 1 k.k.) będącego w kwalifikacji kumulatywnej z przestępstwem zagrożonym analizowaną karą.

W przypadku zbrodni z art. 148 § 1, 2 i 3 k.k. oraz art. 156 § 3 k.k. (w zakresie czynu wyjściowego – spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu) charakter czynu będzie wyznaczany również przez postać zamiaru, w tym sensie, że ustalenie zamiaru ewentualnego będzie przemawiać przeciwko orzeczeniu zakazu warunkowego zwolnienia, choć oczywiście generalnie w takiej sytuacji nie będzie uzasadnione już samo wymierze-

nie kary dożywotniego pozbawienia wolności. Wydaje się natomiast, że ustalenie zamiaru bezpośredniego należy traktować pod tym kątem neutralnie.

Z kolei jeśli chodzi o zgwałcenie z następstwem w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 197 § 4 k.k. *in fine*) lub śmierci (art. 197 § 5 k.k.) oraz czyn z art. 156 § 3 k.k. (w zakresie następstwa w postaci śmierci), na charakter czynu teoretycznie może wpływać także postać nieumyślności. Jednak ustalenie świadomej lub nieświadomej nieumyślności – w przeciwieństwie do postaci umyślności – nie powinno mieć większego znaczenia, obie formy bowiem mają porównywalny stopień naganności, szczególnie w przypadku tak poważnych zbrodni.

Na charakter czynu będą rzutować też okoliczności obostrzające karę, ale tylko wówczas, gdy są związane bezpośrednio z nim (np. terrorystyczny charakter czynu – art. 115 § 20 k.k.), a nie z osobą sprawcy (popęlnienie przestępstwa w warunkach recydywy specjalnej – art. 64 § 1 lub 2 k.k.)⁸.

Wpływać na charakter czynu będzie rodzaj dobra, które zostało atakowane, oraz to, czy zostało naruszone (dokonanie), czy bezpośrednio zagrożone (usiłowanie), choć oczywiście w tej ostatniej sytuacji ze względu na niższy stopień bezprawia wynikający z braku dokonania nie będzie uzasadnione nawet wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności. Analogicznie należy ocenić dokonanie albo usiłowanie przestępstwa zagrożonego taką karą w niesprawczej formie współdziałania.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że zgodnie z art. 77 § 4 k.k. „o możliwości rozważania orzeczenia zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia decyduje negatywna prognoza społeczno-kryminologiczna. Ustalenie prognozy ma nastąpić w oparciu między innymi o charakter czynu. Ustawodawca *explicite* łączy orzekanie o warunkowym przedterminowym zwolnieniu z charakterem czynu popełnionego przez sprawcę. Charakter czynu odnosi się do tych okoliczności, jakie są objęte znamionami danego typu. [...] Charakter czynu oraz właściwości osobiste oskarżonego mają znaczenie dla negatywnej prognozy, a w konsekwencji – i dla negatywnej decyzji w przedmiocie zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia, o ile wskazują na takie cechy skazanego, że jego pozostawianie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób”⁹.

⁸ Szerzej na temat recydywy jurydycznej – zob. T. Tyburcy: *Zmiany unormowania recydywy jurydycznej (art. 64 i art. 64a k.k.) w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*. „Studia Społeczne” 2022, nr 4, s. 162 i nn.

⁹ P. Bogacki, M. Olęzałek: *Kodeks karny. Komentarz do nowelizacji z 7.7.2022 r.* Warszawa 2023 [Legalis], teza 3 do art. 77 § 3 i 4.

3. Okoliczności czynu

W omawianym przepisie zwrócono uwagę również na okoliczności czynu, które sąd powinien uwzględnić, oceniając, czy pozostawanie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

Pojęcie „okoliczności popełnienia czynu” funkcjonuje w Kodeksie karnym w dwóch znaczeniach. Pierwsze z nich dotyczy użycia tego terminu w art. 115 § 2 k.k., gdzie występuje on obok „sposobu popełnienia czynu”. Według literatury przedmiotu to ostatnie wyrażenie odnosi się do faktycznego sposobu zrealizowania znamion czynu zabronionego, np. stopnia nasilenia agresji sprawców przestępstwa pobicia z art. 158 k.k. czy też rozboju z art. 280 k.k.¹⁰ Z kolei na okoliczności popełnienia czynu składają się elementy, które charakteryzują sytuację, w jakiej doszło do przestępstwa, lecz nie wiążą się z faktycznym sposobem realizacji jego znamion¹¹. Można tutaj zaliczyć m.in. podeszły wiek lub bezradność pokrzywdzonego, jego zachowanie (np. prowokowanie sprawcy), czas i miejsce popełnienia czynu przestępnego (np. stan kłęski żywiołowej) lub współdziałanie z nieletnim – oczywiście, jeżeli nie są to znamiona typu czynu zabronionego (np. bezradność pokrzywdzonego w art. 198 k.k.).

Natomiast drugie znaczenie terminu „okoliczności popełnienia czynu” ma charakter procesowy i występuje m.in. w art. 66 § 1 k.k., w którym jedną z przesłanek warunkowego umorzenia postępowania karnego jest to, aby okoliczności popełnienia czynu nie budziły wątpliwości¹². We wspomnianym przepisie ów termin ma więc szerszy zakres znaczeniowy niż w art. 115 § 2 k.k. Jak przyjmuje się w literaturze przedmiotu, w tym przypadku nie tylko sam fakt popełnienia przestępstwa nie może budzić wątpliwości, ale nie mogą ich budzić również okoliczności związane z czynem i mające znaczenie dla zakresu odpowiedzialności karnej sprawcy¹³ (np. działanie w warunkach recydywy – art. 64 k.k.).

¹⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 1995 r. II KRN 198/94. „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 1995, nr 5–6, poz. 33; P. Daniluk: *Objaśnienie wyrażeń ustawowych. W: Kodeks karny. Komentarz.* Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis], teza 25 do art. 115.

¹¹ P. Daniluk: *Objaśnienie wyrażeń ustawowych...*, teza 25 do art. 115.

¹² Zob. również art. 335 § 1 k.p.k. („okoliczności popełnienia przestępstwa i wina nie budzą wątpliwości”) w zw. z art. 343 § 1 k.p.k.; art. 387 § 2 k.p.k. („gdy okoliczności popełnienia przestępstwa i wina nie budzą wątpliwości”); art. 500 § 3 k.p.k. („okoliczności czynu i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości”).

¹³ J. Lachowski: *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie.* W: *Kodeks karny. T. 1: Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116.* Red. M. Królikowski, R. Zawłocki. Wyd. 5. Warszawa 2021 [Legalis], teza 63 do art. 66; postanowienie Sądu Najwyższego

W art. 77 § 4 k.k. ustawodawca nie wskazuje *expressis verbis* „sposobu popełnienia czynu zabronionego”. W rezultacie powstaje pytanie, czy „okoliczności czynu”, o których mowa w tym przepisie, powinno się rozumieć wąsko (jak w art. 115 § 2 k.k.), czyli bez faktycznego sposobu realizacji znamion, a wyłącznie jako charakteryzujące sytuację, w której popełniono przestępstwo, czy też szeroko (w znaczeniu procesowym, jak w art. 66 § 1 k.k.) – jako okoliczności czynu mające znaczenie dla odpowiedzialności karnej.

W związku z użyciem w art. 77 § 4 k.k. terminu „charakter czynu” pojęcie „okoliczności czynu” nie dotyczy faktu realizacji jego znamion, który zawiera się właśnie w „charakterze czynu”¹⁴. Zatem za „okoliczności czynu” w rozumieniu omawianego przepisu należy uznać okoliczności (w tym sposób jego popełnienia), które nie są jego znamionami. Takimi okolicznościami nie będą więc np. zabicie, zabicie ze szczególnym okrucieństwem czy zgwałcenie, zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem, zgwałcenie małoletniego poniżej lat 15, lecz będą już nimi np. zabicie z chęci zemsty, dla zabawy, dla przyjemności seksualnej, zgwałcenie małoletniego powyżej lat 15, zgwałcenie w celu upokorzenia ofiary, a także szczególnie wysoki stopień nasilenia znamienia kwalifikującego, jeżeli oczywiście podlega ono stopniowaniu (np. w przypadku zbrodni zabójstwa lub zgwałcenia – szczególnie wysoki stopień szczególnego okrucieństwa).

Przez pojęcie „okoliczności popełnienia czynu zabronionego” trzeba zatem rozumieć wszystkie fakty towarzyszące czynowi, ale pod warunkiem, że zachodzi między nimi zbieżność (bliskość) czasowo-miejscowa (sytuacyjna) i wiążą się nie tylko z osobą sprawcy, lecz bezpośrednio z czynem oraz nie nastąpiły po nim. Nie będą to wyłącznie okoliczności z czasu popełnienia czynu zabronionego, gdyż mogą go również poprzedzać. Opisują one sytuację, w której został popełniony, o ile nie należą do zespołu znamion określonego typu czynu zabronionego, gdyż wtedy wchodzi w zakres pojęcia „charakter czynu”. Mogą je więc stanowić m.in. czas i miejsce popełnienia czynu zabronionego, zachowanie się pokrzywdzonego (np. prowokowanie sprawcy), a także okoliczności o charakterze podmiotowym (np. premedytacja lub motywacja sprawcy). Nie mogą być to jednak właściwości osobiste sprawcy niezwiązane bezpośrednio z czynem (np. wcześniejsza karalność, skłonność do impulsywnych za-

z dnia 1 marca 1996 r. II KRN 210/95. „Prokuratura i Prawo” (wkładka) 1996, nr 10, poz. 13; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 października 2011 r. III KK 159/11. „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 2012, nr 2, poz. 14.

¹⁴ Tak, trafnie, J. Lachowski odnośnie do analogicznej przesłanki (okoliczności popełnienia przestępstwa) w art. 77 § 1 k.k. – J. Lachowski: *Środki związane z poddaniem...*, teza 80 do art. 77.

chowań) ani fakty, które nastąpiły po czynie, ale nie natychmiast po nim (np. ukrywanie się sprawcy, namawianie świadków do składania fałszywych zeznań). Okolicznością czynu będzie np. znieważenie zwłok bezpośrednio po zabójstwie.

Za wymierzeniem kary z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k. może przemawiać premedytacja o wysokim stopniu nasilenia. Brak premedytacji natomiast może być lub nie być okolicznością przemawiającą za wymierzeniem kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia. Zależać to będzie od wielu innych okoliczności. Z jednej strony np. dokonanie zbrodni zabójstwa w wyniku impulsywnej reakcji na kłótnię może zostać uznane za okoliczność uzasadniającą przypuszczenie, że sprawca będzie stwarzał trwałe niebezpieczeństwo dla zdrowia lub życia. W rezultacie może stanowić przesłankę wymierzenia analizowanej tu kary, jeżeli ustalą się, że taka reakcja jest pochodną osobowości lub temperamentu sprawcy – na tyle zdemoralizowanego, by uważać tego rodzaju zabójstwo za dopuszczalny sposób rozwiązywania konfliktów. Z drugiej strony zabójstwo w wyniku impulsywnej reakcji może również być skutkiem szczególnych okoliczności, w których znalazł się sprawca, co czyni je bliskim zabójstwu w afekcie, a wtedy wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności nie okaże się uzasadnione, nie wspominając już o zastosowaniu art. 77 § 4 k.k.

4. Właściwości osobiste sprawcy

Ostatnim rodzajem okoliczności, które sąd powinien uwzględnić, oceniając, czy pozostawanie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób, są właściwości osobiste sprawcy. Ustawodawca celowo pominął jego warunki osobiste, które co prawda zgodnie z art. 53 § 2 k.k. mają wpływ na wymiar kary, ale oznaczają cechy związane ze sprawcą, lecz zewnętrzne wobec niego (np. poziom życia, posiadany majątek, rodzina i utrzymywane z nią więzi), dlatego trudno uznać, że mogą decydować o wymierzeniu kary z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k.

Omawiany termin należy wyklądać identycznie jak w art. 53 § 2 k.k. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że właściwości osobiste odnoszą się do cech dotyczących osoby sprawcy; są to m.in.: wiek, budowa ciała, stan zdrowia psychicznego i fizycznego, iloraz inteligencji, temperament, podatność na wpływy, zdolności, zainteresowania, ambicje, nałogi, a także stosunek do siebie samego, do innych ludzi i ota-

czającego świata, do obowiązków oraz do powszechnie uznawanych wartości¹⁵.

5. Trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób w przypadku pozostawania sprawcy na wolności

Wymierzenie kary z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k. zostało uzależnione od stwierdzenia, że omówione wcześniej determinanty oraz dyrektywy wymiaru kary wskazują, iż pozostawienie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób. Chodzi więc tutaj o trwałą negatywną prognozę kryminologiczną. Może na nią wpływać również sposób życia sprawcy przed dokonaniem czynu zabronionego, np. wielokrotne popełnianie poważnych przestępstw, w tym w zakładzie karnym, a także czas, jaki upłynął od ich popełnienia. Przykładowo popełnienie zbrodni zabójstwa po skazaniu na karę 15 lat pozbawienia wolności za popełnienie uprzednio takiej samej zbrodni i odbyciu w całości tej kary – zasadniczo będzie świadczyć o braku resocjalizacji i może przemawiać za wymierzeniem kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Natomiast brak skazania za taką zbrodnię albo skazanie w nieodległej przeszłości nie będzie stanowić o niepodatności sprawcy na resocjalizację i w konsekwencji może przemawiać przeciwko skazaniu z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k.

Powstaje pytanie, jak trwałe musi być owo niebezpieczeństwo ze strony sprawcy. Wykładając analizowany przepis systemowo z art. 77 § 2 k.k.¹⁶, *prima facie* należałoby dojść do przekonania, że pojęcie trwałości trzeba rozumieć szerzej, niż wynika to z jego wykładni językowej. W takim ujęciu trwałe niebezpieczeństwo powinno istnieć w zasadzie do końca życia skazanego, ponieważ nawet podwyższenie w wyroku (na podstawie art. 77 § 2 k.k.) z 30 do np. 35 lat okresu, po którym skazany będzie mógł się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie, okaże

¹⁵ V. Konarska-Wrzosek: *Zasady wymiaru kary i środków karnych*. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis], teza 49 do art. 53; M. Królikowski, S. Żółtek: *Zasady wymiaru kary i środków karnych*. W: *Kodeks karny*. T. 1: *Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*. Red. M. Królikowski, R. Zawłocki. Wyd. 5. Warszawa 2021 [Legalis], teza 89 do art. 53.

¹⁶ Omawiana ustawa podwyższa ustawowy okres, po którym skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności może się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie, z 25 do 30 lat (art. 78 § 3 k.k.).

się niewystarczające. Zgodnie z taką interpretacją jednak brak *ratio legis* komentowanego przepisu, gdyż izolacja sprawcy do końca życia jest możliwa również bez orzekania zakazu warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności. Ponadto, co oczywiste, sąd wydający wyrok nie potrafi ocenić, czy sprawca np. za 35 lat będzie stwarzał niebezpieczeństwo, o którym mowa w art. 77 § 4 k.k. Z tego powodu ów warunek należy uznać za niemożliwy do realizacji, nakładający na sąd uprawnienie, które nigdy nie powinno się aktywować, ponieważ niewykonalna jest ocena zagrożenia ze strony sprawcy w tak odległym punkcie czasowym¹⁷.

Wydaje się, że samo spełnienie formalnych przesłanek zastosowania analizowanego przepisu to za mało, by wymierzyć karę na jego podstawie. Podejmując decyzję o jej wymierzeniu, sąd powinien się kierować dyrektywami wymiaru kary z art. 53 k.k. Trudno natomiast się zgodzić, aby o możliwości skazania z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k. rozstrzygały głównie względy indywidualnoprorewencyjne, w szczególności trwałość stwarzania zagrożenia dla dóbr osobistych wyższego rzędu. Jak bowiem wspomniano, taką funkcję kary można zrealizować w identycznym zakresie, nie orzekając zakazu warunkowego zwolnienia, gdyż sąd penitencjarny go nie orzeknie, jeżeli sprawca nadal będzie stwarzał zagrożenie dla istotnych dóbr prawnych. W konsekwencji należy dojść do wniosku, że kiedy zostaną spełnione formalne przesłanki zastosowania art. 77 § 4 k.k., sąd będzie orzekał zakaz warunkowego zwolnienia, biorąc pod uwagę głównie względy sprawiedliwościowe, a inne dyrektywy wymiaru kary będą odgrywać rolę drugorzędną.

W tym kontekście wydaje się, że znaczenie dla podjęcia przez sąd decyzji o skazaniu na podstawie owego przepisu powinno mieć również

¹⁷ W tym kontekście nie można więc owego przepisu porównywać z przesłankami orzeczenia środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, gdyż warunkiem stosowania np. art. 93g pkt 1 k.k. jest istnienie wysokiego prawdopodobieństwa popełnienia ponownie czynu zabronionego o znacznej społecznej szkodliwości w związku z chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym. Oceny tej dokonuje się w odniesieniu do czasu terażniejszego i może ona zostać zmieniona (a nie jak w art. 77 § 4 k.k. – do czasu przyszłego, np. za 40 lat, i bez możliwości jej zmiany).

wystąpienie okoliczności obciążających¹⁸ i łagodzących¹⁹ wprowadzonych w omawianej ustawie nowelizującej Kodeks karny. Chodzi jednak raczej o te, które wpływają na realizację funkcji sprawiedliwościowej prawa karnego, albowiem – jak zauważono wcześniej – by realizować funkcję prewencyjną, nie jest konieczne wymierzanie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności.

Przykładowo ustawowa okoliczność łagodząca w postaci popełnienia zbrodni zabójstwa pod wpływem gniewu, strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zdarzenia będzie przemawiać przeciwko wymierzeniu kary z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k. Natomiast popełnienie takiej zbrodni z powodu przynależności etnicznej (narodowej) ofiary może przemawiać za wymierzeniem tej kary. Część okoliczności obciążających i łagodzących określonych w art. 53 § 2a i 2b k.k. zasadniczo

¹⁸ Zgodnie z art. 53 § 2a k.k. okoliczności obciążające stanowią w szczególności:

- 1) uprzednia karalność za przestępstwo umyślne lub podobne przestępstwo nieumyślne;
- 2) wykorzystanie bezradności, niepełnosprawności, choroby lub podeszłego wieku pokrzywdzonego;
- 3) sposób działania prowadzący do poniżenia lub udręczenia pokrzywdzonego;
- 4) popełnienie przestępstwa z premedytacją;
- 5) popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie;
- 6) popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości;
- 7) działanie ze szczególnym okrucieństwem;
- 8) popełnienie przestępstwa w stanie po spożyciu alkoholu lub środka odurzającego, jeżeli ten stan był czynnikiem prowadzącym do popełnienia przestępstwa lub istotnego zwiększenia jego skutków;
- 9) popełnienie przestępstwa we współdziałaniu z nieletnim lub z wykorzystaniem jego udziału.

¹⁹ Zgodnie z art. 53 § 2b k.k. okoliczności łagodzące stanowią w szczególności:

- 1) popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na uwzględnienie;
- 2) popełnienie przestępstwa pod wpływem gniewu, strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zdarzenia;
- 3) popełnienie przestępstwa w reakcji na nagłą sytuację, której prawidłowa ocena była istotnie utrudniona z uwagi na okoliczności osobiste, zakres wiedzy lub doświadczenia życiowego sprawcy;
- 4) podjęcie działań zmierzających do zapobieżenia szkodzie lub krzywdzie wynikającej z przestępstwa albo do ograniczenia jej rozmiaru;
- 5) pojednanie się z pokrzywdzonym;
- 6) naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem lub zadośćuczynienie za krzywdę wynikłą z przestępstwa;
- 7) popełnienie przestępstwa ze znacznym przyczynieniem się pokrzywdzonego;
- 8) dobrowolne ujawnienie popełnionego przez siebie przestępstwa organowi powołanemu do ścigania przestępstw.

nie powinna mieć wpływu na podjęcie decyzji o skazaniu z zastosowaniem art. 77 § 4 k.k. Mowa np. o okoliczności obciążającej w postaci popełnienia przestępstwa w stanie po spożyciu alkoholu lub środka odurzającego, jeżeli ten stan był czynnikiem prowadzącym do popełnienia przestępstwa lub istotnego zwiększenia jego skutków, oraz o okoliczności łagodzącej w postaci zadośćuczynienia za krzywdę wynikłą z przestępstwa. Natomiast jeżeli chodzi o ustawowe okoliczności obciążające, które odwołują się do znamion typów kwalifikowanych (szczególne okrucieństwo, motywacja zasługująca na szczególne potępienie), to wydaje się, że mogą one wpływać na wymierzenie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli mają charakter „podwójnie kwalifikowany”, tj. nie zostały wyłącznie zrealizowane owe znamiona kwalifikujące, lecz czyn cechuje się np. wyższym stopniem szczególnego okrucieństwa niż średni dla tej odmiany typu kwalifikowanego zabójstwa (art. 148 § 2 pkt 1 k.k.).

Jest to więc stanowisko zbieżne z prezentowanym w odniesieniu do podwyższenia (na podstawie art. 77 § 2 k.k.) ustawowego okresu, po którego upływie skazany może się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Trafnie wskazuje się w literaturze przedmiotu i orzecznictwie, że o wyznaczeniu dłuższych okresów odbywania kary niż te określone w art. 78 k.k. powinny decydować przede wszystkim charakter popełnionego przestępstwa i konieczność zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości przez wyrok²⁰. Nie wydaje się natomiast słuszny pogląd, który przedstawił Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 8 lipca 2004 r. Zgodnie z tym stanowiskiem szczególnie uzasadnionych wypadków, o jakich mowa w przepisie art. 77 § 2 k.k., nie sposób wiązać z okolicznościami określającymi wysoki stopień społecznej szkodliwości czynu i zawinienia, a jedynie z tymi, które dotyczą szeroko pojętej osoby sprawcy, m.in. jego demoralizacji i niepodatności na oddziaływanie penitencjarne. Miałyby one *a priori* w chwili orzekania pozwolić z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że w okresach, o jakich mowa w art. 78 k.k., niemożliwe jest takie przeobrażenie się oskarżonego, by mógł skorzystać z instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia²¹.

²⁰ A. Zoll: *Komentarz do art. 77. W: Kodeks karny. Część ogólna*. T. 1, cz. 2: *Komentarz do art. 53–116*. Red. W. Wróbel, A. Zoll. Wyd. 5. Warszawa 2016 [LEX], teza 31; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 14 września 2005 r. II AKa 165/05. „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2005, z. 10, poz. 25; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 lutego 2011 r. II AKa 438/10. LEX nr 846488.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 lipca 2004 r. II AKa 139/04. LEX nr 148554.

6. Przepis art. 77 § 4 k.k. a kara łączna

Zgodnie z art. 88 k.k. *in fine* „w wypadku zbiegu dwóch lub więcej kar pozbawienia wolności w wymiarze przynajmniej 25 lat sąd może orzec jako karę łączną karę dożywotniego pozbawienia wolności”. Powstaje zatem pytanie, czy będzie można orzec karę łączną nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności również za szereg przestępstw pozostających w zbiegu realnym, które nie są zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności²². Wydaje się, że przepis art. 77 § 4 k.k. nie będzie mógł być stosowany w razie wymierzenia kary łącznej, a więc kiedy sprawca popełni np. dwie zbrodnie kwalifikowanych wymuszeń rozbójniczych (art. 294 § 4 k.k.), za które zostanie skazany na dwie kary 25 lat pozbawienia wolności, i sąd wymierzy mu karę łączną dożywotniego pozbawienia wolności. Wynika to z faktu, że przepisy o karze łącznej nie przewidują odpowiednika art. 89 k.k., wobec czego należy uznać, że orzekający ją organ nie może wymierzyć kary na podstawie art. 77 § 4 k.k., łącząc dwie kary 25 lat pozbawienia wolności.

Jak się wydaje, sąd nie będzie mógł orzec też kary łącznej nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli żadną z kar jednostkowych nie była taka kara, nawet gdyby łączył inne kary z karą dożywotniego pozbawienia wolności lub łączył kary tego ostatniego rodzaju. Wynika to stąd, że przepisy mówiące o karze łącznej nie wskazują na możliwość zastosowania art. 77 § 4 k.k. i w konsekwencji nie przyznają sądom uprawnienia do orzeczenia kary łącznej w postaci nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli taka kara nie została wymierzona jako kara jednostkowa. Jest to bowiem sytuacja analogiczna do zastosowania art. 77 § 2 k.k. przez sąd orzekający karą łączną. Trafnie wskazuje się w literaturze przedmiotu i w orzecznictwie, że „w trybie orzekania o karze łącznej przez sąd [właściwy do wydania – T.T.] wyroku łącznego nie jest on uprawniony do tego, aby – według własnego uznania – wprowadzić do orzekanej kary łącznej zastrzeżenia z art. 77 § 2 k.k., jeśli nie było go w żadnej z łączonych kar, ani też do pominięcia go, czy też do jego modyfikacji, w przypadku gdy było ono zawarte w orzeczeniu o karze będącej podstawą kary łącznej ferowanej w wyroku łącznym”²³. W związku z tym podobnie należy ocenić zastosowanie art. 77 § 4 k.k.

²² Może chodzić np. o przestępstwo z art. 294 § 4 k.k., omawiana nowelizacja typizuje bowiem w tym przepisie zbrodnię zagrożoną karą od 5 do 25 lat pozbawienia wolności.

²³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 5 marca 2008 r. II AKz w 136/08. „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2008, z. 6, poz. 58. Zob. A. Zoll: *Komentarz do art. 77...*, teza 35; J. Mierzwińska-Lorencka: *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie*. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis], teza 14 do art. 77.

Sąd orzekający karę łączną będzie natomiast obowiązany do orzeczenia kary łącznej nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli co najmniej jedną z kar jednostkowych była taka kara.

7. Podsumowanie

W przepisie art. 77 § 4 k.k. występuje katalog trzech determinantów, które łącznie mogą wskazywać, że pozostawienie sprawcy na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób, co stwarza możliwość orzeczenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Jeżeli sąd stwierdzi, że sprawca powoduje takie zagrożenie, będzie podejmował decyzję o ewentualnym wymierzeniu kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia na podstawie dyrektyw wymiaru kary (art. 53 k.k.). W tej sytuacji, podobnie jak w przypadku art. 77 § 3 k.k., sąd powinien się kierować dyrektywami z art. 53 § 1 i 2 k.k. Przepis art. 77 § 4 k.k. nadaje jednak okolicznościom, które określa, charakter warunku koniecznego, który musi zostać spełniony, aby można było rozważyć wymierzenie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Ustawodawca wskazuje zarazem *expressis verbis*, że zasadniczy cel omawianej regulacji stanowi spełnienie funkcji ochronnej prawa karnego w postaci prewencji indywidualnej, choć jej realizacja przez ten przepis jest iluzoryczna, gdyż wymierzenie kary redukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności realizuje ową funkcję w identycznym stopniu. Sąd penitencjarny nie orzeknie bowiem warunkowego zwolnienia, jeżeli sprawca nadal będzie stwarzał zagrożenie dla istotnych dóbr prawnych.

W konsekwencji należy dojść do wniosku, że gdy sąd stwierdzi, iż z uwagi na charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy jego pozostawienie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób, o skazaniu z zastosowaniem art. 77 § 4 będzie decydować głównie realizacja funkcji sprawiedliwościowej prawa karnego, a inne dyrektywy wymiaru kary będą mieć znaczenie drugorzędne.

Niestety, o wymierzeniu kary z zakazem warunkowanego zwolnienia na podstawie art. 77 § 4 k.k. będzie decydować również prewencja generalna negatywna (oby w jak najmniejszym stopniu). Wspomniana ustawa nowelizująca usunęła bowiem z Kodeksu karnego prewencję generalną pozytywną jako dyrektywę wymiaru kary (tj. uwzględnianie przy jej wymierzaniu potrzeb w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa dotyczącej obowiązywania danej normy prawnej i jej rzeczywi-

stej ochrony w wymiarze sprawiedliwości), a zamiast niej wprowadziła prewencję generalną negatywną (tj. uwzględnianie celów kary w zakresie społecznego oddziaływania). Nie ulega jednak wątpliwości, że uzasadnienie wymierzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności z zakazem warunkowego zwolnienia powinno wynikać z większej karygodności czynu niż w przypadku podwyższenia ustawowego okresu, po którego upływie skazany będzie mógł się ubiegać o warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności, na podstawie art. 77 § 2 k.k.

Należy mieć nadzieję, że wiedząc o niezgodności omawianego przepisu (oraz art. 77 § 3 k.k.) z art. 3 EKPC, sądy nie będą wymierzać kar nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, a przepis ten zostanie jak najprędzej uchylony przez ustawodawcę albo utraci moc w wyniku wyroku Trybunału Konstytucyjnego.

Bibliografia

Literatura

- Bogacki P., Olęzałek M.: *Kodeks karny. Komentarz do nowelizacji z 7.7.2022 r.* Warszawa 2023 [Legalis].
- Daniluk P.: *Objaśnienie wyrażeń ustawowych.* W: *Kodeks karny. Komentarz.* Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis].
- Hermeliński W., Nita-Światłowska B.: *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.* „Palestra” 2018, nr 10.
- Kluza J.: *Kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 1.
- Konarska-Wrzosek V.: *Zasady wymiaru kary i środków karnych.* W: *Kodeks karny. Komentarz.* Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis].
- Królikowski M., Żółtek S.: *Zasady wymiaru kary i środków karnych.* W: *Kodeks karny. T. 1: Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116.* Red. M. Królikowski, R. Zawłocki. Wyd. 5. Warszawa 2021 [Legalis].
- Lachowski J.: *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie.* W: *Kodeks karny. Część ogólna. T. 1: Komentarz. Art. 1–116.* Red. M. Królikowski, R. Zawłocki. Wyd. 5. Warszawa 2021 [Legalis].
- Mierzwińska-Lorencka J.: *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie.* W: *Kodeks karny. Komentarz.* Red. R.A. Stefański. Wyd. 6. Warszawa 2023 [Legalis].
- Tyburcy T.: *Zmiany unormowania recydywy jurydycznej (art. 64 i art. 64a k.k.) w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw.* „Studia Społeczne” 2022, nr 4.

Zoll A.: *Komentarz do art. 77. W: Kodeks karny. Część ogólna. T. 1, cz. 2: Komentarz do art. 53–116.* Red. W. Wróbel, A. Zoll. Wyd. 5. Warszawa 2016 [LEX].

Akty prawne

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1138.

Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2022, poz. 2600.

Orzecznictwo

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 1995 r. II KRN 198/94, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 1995, nr 5–6, poz. 33.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 października 2011 r. III KK 159/11. „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 2012, nr 2, poz. 14.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1 marca 1996 r. II KRN 210/95. „Prokuratura i Prawo” (wkładka) 1996, nr 10, poz. 13.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 lipca 2004 r. II AKa 139/04. LEX nr 148554.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 14 września 2005 r. II AKa 165/05. „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2005, z. 10, poz. 25.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 lutego 2011 r. II AKa 438/10. LEX nr 846488.

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 5 marca 2008 r. II AKzw 136/08. „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2008, z. 6, poz. 58.

Źródła internetowe

Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, *Opinia z 29 października 2021 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r.* Źródło: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej: <https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-29-pazdziernika-2021-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-karny-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud-281-z-dnia-16-wrzesnia-2021-r> [dostęp: 20.05.2023].